

KÖNYVISMERTETÉS.

Riedl Frigyes: *Shakespeare és a magyar irodalom*. Magyar Könyvtár 824. sz. Budapest, év n. k. 8-r. 42 l.

A jubiláris magyar Shakespeare-irodalomnak mondhatni: uralkodó themája lett Shakespeare és a magyar szellemi élet viszonyának kifejtése. Számat akartunk magunknak adni a nagy brit költő iránt való különleges, majdnem „válfaji” érdeklődésünk alapjairól (pl. Berzeviczy Albert előadása: »Shakespeare és a magyar nemzetlélek«), költészetünkre, irodalmunkra, egyes íróinkra, működésünkre való termékenyítő hatásáról.

Riedlnek a nyáron megjelent tanulmánya az utóbbi rovatba tartozó jelentékeny számú dolgozatok egyik legnevezetesebbike. Nem törekszik bibliographiai teljességre, sem szigorú rendszerességre; de magában foglalja egy gondolkodó írónak egy kedves tárgyáról hosszú időn át leszűrődött gondolatait. Nem módszert ad, hanem eredményeket, a melyeket megvilágít, elrendez és mint kész ajándékokat letesz az irodalom asztalára.

Abból a tételből indul ki, a melyet mintegy mottóul könyvecskéje első lapjára ír: »Minden művelt nemzet, minden korszak másként fogta fel Shakespeare-t.« Ehhez képest az a feladat, megvizsgálni: hogyan appercipálta a magyar irodalmi szellem Shakespeare hatását, s korszakonként minő eredményei lettek ennek a hatásnak az irodalmi gyakorlatra és elméletre. Riedl négy korszakot különböztet meg Sh. magyarországi szerepében. Az elsőben (a XVIII. században) Sh. mint *anyag* és *név* szerepel. Nevét Bessenyei emlegeti először, francziául 1777-ben, magyarul pedig 1778-ban; utána Szerdahelyi György a *Poesis dramaticában* 1787-ben német forrásból. Shakespearei drámái anyag előfordul Faludi Téli éjtszakáinak egy elbeszélésében és Dugonics Etelka Karjelben cz. drámájában. Ezek az írók még alig ismerik Shakespeare-t magát. A szerző tudomása szerint magyarok először 1786-ban láttak Sh.-előadást: Sándor István a Romeo és Juliát Londonban, Kazinczy Ferencz a Hamletet Bécsben. Kazinczy 1790-iki Hamlet-fordításával kezdődik a második korszak, a színpadi térfoglalás, s általán Sh. magyarországi élete. Ettől fogva Shakespeare-t fordítgatják a színpad számára, többnyire gyarlón, de Sh. már él a magyar színpadon. A harmadik korszak a megértésé. Kezdődik a Bánkbánnal, további eredményei többek közt a Csongor és Tünde; Vörösmarty, Petőfi, Arany Sh.-fordításai, Vörösmarty és Gyulai Sh.-iratai. Költőink Sh.-t utánozzák (talán azt mondhatnók: tanulnak tőle), műfordítóink és aesthetikusaink behatolnak műalkotásának titkaiba s megértetik a közönséggel. A negyedik korszakban már nemcsak aesthetikai, hanem történeti és philologiai vizsgálatok

tárgya lesz a nagy költő. Ennek a philologiai és történeti kutatásnak kezdete Greguss Sh.-könyve (1880), jellemző terméke Bayer József könyve s külön szerve 1908 óta a Shakespeare-Tár.

Sh. magyarországi jelentőségét, egyetemlegesen véve, abban látja, hogy Sh. egyik nevelőnk lett, irodalmunk egyik eleme. A magyar szellemre száz év óta aránylag tán erősebben hatott mint az angolra. Vörösmartynak ő volt az út az önállóság és a természet felé; a Bánkbánon, a Csongor és Tündén kívül Arany balladáit is erős kapcsolatban vannak vele. Minden nagy szellemünkre hatott a XIX. században. A keresztény és az antik szellem után ő tette a legmélyebb hatást irodalmunkra. Amazok után ő a harmadik ébresztője szellemi életünknek. E megállapítás mellett nem mulasztja el a szerző helyreigazítani Vörösmarty ismert nyilatkozatának szeretetreméltó túlzását, mely szerint Sh. műveinek jó fordítása felér bármely szépirodalom felével. Igaz, úgy mond, hogy Sh. nagyobb Aranynál; ám a sarkcsillag is nagyobb a mi napunknál, mégis a hegyaljai szőlő nem a sarkcsillagtól érik meg.

Ezeket a nagy és erős vonásokkal odavetett tételeket fejti ki bővebben a következő két hosszabb fejezet, melyek közül az első Sh. terjedéséről, a második Sh. hatásáról szól.

Az első fejezet rámutat arra a nagy különbségre, mely Shakespearenek egyrészt magyarországi, másrészt német-, illetőleg franciaországi terjedése közt feltűnik. Nálunk nem voltak hagyományok, melyek diadalát gátolták volna; egy akadály volt: irodalmi nyelvünk fejletlensége. Mihelyt költői nyelvünk kialakult, megindult Sh. kultusza. Nálunk nem az elmélet hódította meg Shakespearet, hanem a színészet. A »Nagy költőink« cz. szakaszban kiemeli a szerző, hogy a Bánkbánnal bevonul irodalmunkba az erős szenvedély (szorosabban csak drámai irodalmunkba, mert epikánkban már ott volt Delimán, líránkat pedig elég csak említeni). Katona alakjai gerjedékenyek, indulatosak, a vérmérséklet emberei, mint Sh. hősei. Költőink képzelete közt Vörösmartyé hasonlít legjobban Sh.-éhez; erre a helyes tételére példákat idéz a szerző; ezeket a példákat persze könnyű volna szaporítani, pl. V. fiataalkori lelki válságának lírai emlékei közül *A szív temetését*, a későbbi hajótörés idejéből az *Előszót*, mint a shakespeareies phantasia mutatványait. Petőfinél azt a specifikus vonást emeli ki, hogy ő legjobban érezte Shakespeare világának szerves kapcsolatosságát, kozmikus egészét és egységét. Arany stílusának tömörségével, a részletek erős kidolgozásával, az árnyékoló jelzők művészetével közeledett Sh.-hez; balladáinak lélektani részére hatott leginkább Sh., ebben a lelki betegségek szerepeltetésére. Feltűnteti Széchenyi lelki világának analogiáit a sh.-i lélekrajz alkotásaival. Kölcsey melegen érdeklődött Sh. iránt; de a szerző szerint remekíróink közt ő állt legtávolabb tőle, mert legkevésbé szenvedélyes, míg Sh. a világirodalom legszenvedélyesebb remekírója. (Azt hiszem, itt Kölcsey el van tipizálva. Kölcseyben erős szenvedély volt, de rendkívül erős ethikai fék alatt.) Viszont — úgy mond a szerző — Kölcseyben volt valami, a mit Sh. nem ismert, valami Sh.-fölötti: az ábrándos, a rajongó hazaszeretet, mely a magyar költő egyik alapérzése. »Ne felejtjük el (pedig mintha

elfelejtendő), hogy a gyengéd, finom, szemérmes, meg a rajongó érzések skálája a mi nagy költőinkben gazdagabb, fejlettebb, mint Sh.-ben«. — Ebben a szakaszban lehetett volna szó Kossuthról, Teleki Lászlóról, Keményről és az elméletben valahol Henszlmannról.

A másik fejezetben azt állítja össze: mit tanultunk Sh.-től, minő lelki nyomok maradtak utána a közönségben és az írókban? Előzőleg azonban megjegyzi, hogy vannak Sh.-nek eltanulhatatlan sajátosságai, így az ő világának organikus egysége, szellemének universalismusa és ennek megfelelőleg roppant szókincse. Talán nem akadémikuskodás, ha megjegyezzük, hogy ezek és a többi sajátosságok közt nem az eltanulhatóság a választóvonal, mert a többi is csak annak számára eltanulható, a kiből megvannak hozzá a szellemi feltételek. Ha egy új Sh. születik, abból Sh. hatása ki fogja csalni ezeket a rezervált tulajdonságokat is. A szerző Sh. nálunk érvényesült hatását 12 pontba foglalja össze. E szerint 1. Sh. a drámai műfaj felé fordította költőink a figyelmét, mint azelőtt Vergilius az eposz felé. 2. A dráma típusai közül fejlődő drámaköltészetünk inkább a shakespearei mintához csatlakozott, mint a francziához. (Ennél a pontnál nem látunk kellő különbséget téve a klasszikus és a romantikus, illetőleg modern francia dráma közt.) Költőinket a nemzeti történetre utalta; történeti drámái általán befolytak költőink történeti érzékének kialakulására; az ő módszerével láttak a magyar történetben érdekes, színes, lelki küzdelmekben gazdag színteret. (Ilyen értelemben kell venni azt, hogy költőinket Sh. a nemzeti történetre utalta, mert egyébként költőink már érdeklődtek a nemzeti múlt iránt előbb is.) 3. A nagy tragédiák hatása arra ösztönözte költőinket, hogy az ember erkölcsi és értelmi valója mellett az embert temperamentuma, ösztönei, szenvedélyei alapján fessék. 4. Mesterünk volt a jellemzés fontosságára és a jellemzés helyes módjára nézve. 5. Épúgy — a szerző engedelmével itt helyette én mondok egy formulát — a lélekrajz és a dialog helyi színére nézve; mint a szerző kifejti, Sh. világának szervesen kapcsolatos voltából folyólag személyeinek minden beszéde egyénileg színezett, a beszélő személy jelleméből és a helyzetből fakad; ezt a pszichológiai kényszert (inkább tán szükségképséget) költőink mindinkább meg tudják valósítani. 6. A szellemvilág phantasticumában Vörösmarty Sh.-től bátorítva remeket alkotott. — 7. Az örültség jellemzésével rendkívül nagy hatást tett íróinkra, épúgy az örültségnek erkölcsi okokból való fejlesztésével. 8. A szellemlátás motívuma, 9. a bohóc alakja, 10. a nép mint drámai személy, 11. a hamleti jellemek — mindez Sh. hatására lesz állandó alkotórész a magyar drámaköltészetben. 12. A színészetnek és dramaturgiának is elsőrangú iskolája volt.

A kis füzet tartalmát nem lehetett rövidebben ismertetni. Még így is sok érdekes tétel elmaradt, a mire nézve a kiadványhoz kell utalnunk az olvasót. Ritkán olvas az ember ilyen rövid keretben ilyen sok eredményt, s a tanulmány a jubiláris Shakespeare-számvetések közt tartalomra nézve a leggazdagabbak, formára nézve a legelevenebbek közé tartozik. Meglátszik rajta, hogy anyaga évtizedek során gyűlt és kristályosodott.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Mitrovics Gyula: Az esztetika alapvető elvei. A debreczeni m. kir. tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán tartott előadások. Sajtó alá rendezi Bernolák Nándor. 12. szám. Debreczen, Csáthy, 1916. 8 r. 61 l. Ára 1 K.

Az esztetikai vizsgálódás terén kétféle gondolkodás küzdök egy-mással; az egyik általános elvekből halad a szép birodalmának különös-jelenségei felé, a másik a tetszés és nemtetszés adatainak akarja általánosabb-értvényű törvények rendszerét felépíteni. E tudományos küzdelemben foglalt állást Mitrovics Gyula azokkal a nézeteivel, melyeket a debreczeni m. kir. tudományegyetem népszerű főiskolai tanfolyamán fejtegetett. Gondolatai épen határozott irányukkal emelkednek ki a népszerű előadások köréből.

Mitrovics annak az iránynak a híve, melyet Fechner *Aesthetik von unten* névvel jelelt meg; a lélektani megfigyeléseket tartja egyedül biztos alapnak s a tetszés kérdését állítja kutatásainak középpontjába. Fejtegetései magokon viselik az alulról fölfelé törekvő esztetikának erőnyeit és gyengeségeit; megvilágítják a szép hatásának útját, de nehezen vezetnek bennünket magasabb szempontokhoz, melyek tájékozást nyújthatnának a bonyolultabb széptani tünemények útvesztőjében is.

Hogy a szerző a tetszés vizsgálatának biztosabb alapot vethessen, épúgy hivatkozik a lelki élet közösségére, mint Kant a közös érzékre az esztetikai ítélőerő bírálatában. Még több hasznát veszi a képzet-társítás tanának, melynek esztetikai jelentőségét különösen Fechner bizonyította a *Vorschule der Aesthetik* című művében. Az elemzésnek sok kipróbált eszközevel jut el Mitrovics a tetszés fogalmának ilyen megállapításához: »Tetszik az, a mi tudatunk meglevő elemei között könnyedén, de mégis kellő erővel és természetesen helyezkedik el«. Ez a meghatározás lényegesen kibővíti az élettani esztetika elméletét, de mégis inkább csak a felfogás módjára vonatkozik, ennyiben alaki és tág. Ily fogalmazás mellett, mely a léleknek befogadó jellemét emeli ki, a tetszés-köréből inkább ki kellene rekesztenünk a fenségesnek megrázó és felemelő hatását, mint a rútnak azokat a fajait, melyek könnyedén nyomódnak tudatunk világába. A határozatlanság szükségképen terjedt át az esztetikai tetszés magyarázatára is a következő törvényben: »Az esztetikai tetszésnek tárgya olyan jelenség, mely érzéki behatások alapján, látási és hallási érzetek vezetése mellett magasabb rendű képzet- és érzelemtársulásokat tudattalanul és rögtönösen képes felidézni és lebonyolítani, és a mely a szemléelőre mindig a kifejezés erejével, egyéni jellegével és egyénien hat s mindig valamelyes egész benyomását kelti«. Ez a törvény gondos körültekintésről, komoly elmélyedésről s kiművelt esztetikai érzékről tanuskodik, mégis gyakorlati alkalmazása nagy nehézségekbe ütköznék, s alig bírná meg azt a rendszert, melyet Mitrovics előadása végén néhány vonással vázolt. Itt is csak a magasabb rendű képzet- és érzelemtársulások látszanak tartalmi tényezőknél, de annyira homályos jelentésűek, hogy ugyanezeket a nemtetszés tárgyai is felkelthetik.

Mindazokat az ingadozásokat, melyek a tetszésnek fentebb érintett elveiben mutatkoznak, leginkább a lélektani kutatás fogyatékosága idézi elő. A lélektan még nem rendelkezik az elemzésnek oly finom eszközeivel, hogy meg tudná magyarázni a művészetnek vagy a művész

-egénységének valóját; még kevésbé vállalkozhatnék erre az a lélektan, mely az idegéletannak aprólékos eredményeire és gyorsan változó feltevéseire támaszkodik. Mindazáltal Mitrovics és vele együtt mindazok kik a tetszés és nemtetszés törvényeivel akarják az aesthetikai rendszer csúcsait elérni, rendkívül becses szolgálatot tesznek az eszmék fejlődésének. Ők figyelmeztetik az aesthetikát igazi feladatára, arra, hogy ne elégedjék meg a szép és rút fajainak osztályozásával, hanem keresse azokat a törvényeket, melyek az aesthetikai jelenségek világában, főképp a művészetek életében uralkodnak.

PAPP FERENCZ.

Baksay Sándor. Irta Kéky Lajos. Budapest, Franklin-Társulat, 1917. 8-r. 147 l. (»Költők és Írók.« Szerk. Ferenczi Zoltán.)

A nekrologok hangja rendszerint jelentékeny módosuláson szokott átmenni, míg megszólalhat rajta a tárgyilagos bíráló ítélete is. Baksayval nem így vagyunk. Ő azok közé a ritka emberi és írói jellemek közé tartozik, kiknek méltatásánál az igazság elfogulatlan szótárából szépen kitelt annak idején a kegyeletes részvét búcsúztatója is. A sok frissen font koszorú, melyekkel a gyászoló irodalom elborította a megboldogult költő-pap sírját, és az a nagyobb szabású, maradandóbb irodalmi emlékmű, mely 1916 karácsonyára készült el: egészen közös szellem szülöttei, lényegében azonos meggyőződés hirdetői. Kéky Lajos mostani művének magvát is a Baksay halálakor írt emlékezés alkotja, melynek egyetlen szavát sem kellett a mérlegelő igazmondás nevében lejjebb hangolni. Az a szeretet, melylyel egy meglehetősen szűkkörű olvasóközönség Baksayt körülveszi, vagy legalább ezelőtt körülvette, tulajdonképen nem az írói tehetség mértékének szól — hiszen Baksaynál nagyobb szabású írói tehetség nem egy van irodalmunkban — hanem e tehetség sajátos jellegének és annak a csodálatos elvszerűségnek, mely írónk életét elválaszthatatlanul és szemelláthatólag összekapcsolja műveivel.

Ez a sajátos jellegű tehetség önkéntelenül is jobban lefegyverzi a támadni akaró kritikust, mint akárhány elsőrangú lángész. Mert ha a művészet nevében meg akarjuk róni pl. a Baksay műveiből oly gyakran kirívó erkölcsi czélatosságot: ez az erkölcsi czélatosság a legbensőbb összeforrottságot mutatja az író egész lényével, életével, világnézetével, már pedig az ilyen bámulatos összhangnál nincs lényegesebb eleme az igazi művészetnek. A szertelen képzelet csapongása? vagy a költészetnek pénzkeresetté való lealacsonyítása? — az ilyesmit jobban kerüli és megveti Baksay, mint a legszigorúbb kritikus. Hogy kellenél többet ne írjon, inkább kellenél kevesebbet ír, de ezekért egész lelkével áll jól, s egyáltalában nem is tudna másképp írni. Ízlése annyira sajátos és souverain, hogy ez uralkodik Baksayn és nem megfordítva.

Az ilyen írói egyéniséget a maga egészében hiába próbáljuk szétszedni, nem sokra megyünk vele. Elismerjük, hogy Baksay költészetének teljes átérzése és élvezése talán a legjobb szándék mellett sem sikerülhet mindenkinek. Szükséges ehhez annak az egész légkörnek hasonlósága, melyel az első benyomások és az ifjúkori nevelődés fognak körül bennünket, s melyből soha többé

ki nem szabadulunk egészen. Csak el kell olvasnunk a Baksayról szóló nekrológok hatalmas tömegét: a kegyeletes búcsúszavakban szinte mindenütt egy-egy gyermekkori kedves emlék ébredező visszhangja ismerszik fel.

Kéky Lajos illetékessége és hivatottsága e tekintetben sem lehet kérdéses. Neki otthon kell éreznie magát Baksay eszmevilágában, a mint ez meg is látszik könyvének mindenik részén. Kéky úgy veszi Baksay írói egyéniségét, a mint van, s tudja, hogy a hol néha a művészet szempontja háttérbe szorul, azt a művészi elvnel hatalmasabb lelki tényezők okozzák; az efféle hibák szerves részei a Baksay írói jellemének, s eltávolításuk követelése meddő dolog volt már az író életében is. Péterfy Jenőt, a ki pl. Dantét oly bámulatos fogékonyssággal élvezte, talán katholicizmusa gátolta a Baksay eszmevilágának tökéletes méltánylásában, noha erre láthatólag törekedett; ő szerinte Baksaynak talán egyetlen nagyobb elbeszélése sincs, melyet hatásosabbá ne tehetett volna, ha egyes — Péterfytől ajánlott — módosításokat tett volna rajtuk. Baksay azonban bizonyára épen ezekre a módosításokra lett volna legkevésbé képes. Kéky is látja, hogy Baksay »egészen el van fogódva tárgyában« (ez Péterfy kifejezése), de azért teljességében igyekszik méltányolni az író szeretetreméltó egyéniségét, s ennek megkorrigálására annál kevésbé gondolhat, mert hiszen a Kéky mostani könyvének egyik hangsúlyozott feladata: kimutatni, mennyire nem írói szeszély vagy modor alakítja Baksay műveit, hanem a jellem alkotó részeivé vált valóságos élmények. Már a Baksay halála alkalmával megjelent cikkek közül is kiemelte Kéky értekezését (Bp. Szemle) a a körülmény, hogy ő Baksaynak nem csupán legismertebb szépirodalmi műveit vonta tárgyalása körébe, hanem az író fejlődésére oly fontos ifjúkori milieuhöz is sorolt fel már akkor életrajzi adatokat, s Baksay egyes nehezebben hozzáférhető dolgozataira is sort kerített. Azóta is folytatott szorgalmas utánjárásának eredményeit mostani könyvében foglalta össze.

Anyagát négy csoportba osztotta. Az I. fejezetben (5—44. l.) Baksay életét beszéli el. Hogy ezt különválasztja a művek elemzésétől, nem kifogásolhatjuk; Baksay, mikor első elbeszélései megjelentek, már megállapodott egyéniséggel bírt, mely később alig fejlődött. Annál fontosabbak a gyermek- és ifjúkor benyomásai, s azok az évszázadokra visszanyúló »áróni traditiók,« melyeknél kedvükre valóbb példát alig találhatnak a determinismus hívei. Szerzőnk gondosan megrajzolja a fejlődés korszakát, s maga is egészen a Baksay szemével nézi Somogy-Baranya szép vidékét és érdekes népét. — A II. fejezet címe: *Élmények és emlékek Baksay elbeszéléseiben* (45—71. l.). Ez a részlet megjelent már régebben, most csak ki van egészítve, illetőleg helyesbítve. Baksayra csakugyan rendkívül jellemző, hogy legtöbb költői művének nemcsak alapját, hanem gyakran részleteit is valóságos élmények szolgáltatják; mindazáltal a II. fejezet — az egész könyv terjedelméhez mérve — kissé hosszúnak tetszik. Igen érdekes, de egyúttal elég is, lett volna pl. *egy* elbeszélésen, mint példán, részletesen megmutogatni Baksay írói eljárását (az írói jellemrajz keretében), a többi költőileg felhasznált élményre pedig talán az életrajz folyamán sort keríteni; annak

túlságos hangsúlyozása folytán, hogy Baksaynak sokszor a legapróbb részletekre nézve is úgyszólván kész nyersanyag állott rendelkezésére, mintegy akaratlanul is rövideget szenved a mégis csak legfontosabb szempont: a költői feldolgozás mysteriuma. — A III. fejezetben (71—113. l.) Baksay műveinek gondos, szerető és kimerítő tárgyalását kapjuk; ez a fejezet a kevésbé ismert dolgozatokat is sorra veszi: Baksay történeti és tanító célzatú elbeszéléseit, tréfás karcolatait, írói arcképeit, emlékezeit, költeményeit, néprajzi dolgozatait, egyházi beszédeit. A Homeros-fordítást — Kozma Andor felfogásával egyezően — nem pusztá átültetésnek tekinti szerzőnk, hanem félig-meddig Baksay eredeti alkotásának s ezért igen bőven szól róla, összesen több mint tizennégy lapon. — Az utolsó fejezetet (113—131. l.) Baksay írói jellemrajza foglalja el. Ez a fejezet az előbbivel együtt minden oldalról gondos és beható vizsgálat alá veszi Baksay írói egyéniségét, sok szeretetreméltóságát és érdemét, de egy pár gyarlóságát is, kivált a szerkezeti fogyatékoságokat.

Vagy a teljességre törekvés, vagy az anyag beosztása az oka, hogy egyszer-kétszer ismétlésbe esik a szerző, de — mindent összefoglalva — könyve, melynek stílusa is rávall az essay-író avatott kezére, méltó megörökítése egy rendkívül vonzó emberi és írói pályafutásnak. A könyv végén megtaláljuk Baksay kisebb-nagyobb műveinek és a Baksayról szóló irodalomnak pontos jegyzékét.

ZSIGMOND FERENCZ.

HELYREIGAZÍTÁS.

Az *Irodalomtörténet* cz. folyóirat múlt évi 7—8. füzete ismertetvén pár sorban kis dolgozatomat (*Kemény Zsigmond Alhikmetje*, IK. 1916: 179—182. l.) megállapítja, hogy 1. elmondom benne a novella tartalmát, s 2. utalok arra, hogy Kemény irodalmi mintaképe E. T. A. Hoffmann lehetett. Mivel ez utóbbira vonatkozólag hozzáteszi, hogy ezt a kapcsolatot már Péterfy megállapította, a kis ismertetés olvasóiban joggal keltheti azt a hitet, hogy dolgozatom tartalmilag valójában semmit sem ad. Van-e érték benne, azt nekem nincs jogom kutatni, de az ismertetéssel kapcsolatban utalok két mozzanatra:

1. A kapcsolatot Hoffmann és Kemény között Péterfy valóban megállapította, de a kapcsolat természetét illetőleg egészen más a felfogásom. Péterfy Kemény Zsigmond fantáziájában egyébként is lát valami Hoffmann-szerűt, úgyhogy a nagy német romantikusnak hatását nem tartja felőlőnek, míg én — hogy helyesen-e vagy helytelenül, az most már más kérdés — épen azt igyekszem bizonyítani, hogy a fantasztikumnak ez a Hoffmann-féle formája Keménytől idegen, erősen *külső* hatás, valami kívülről reá rakódott. Épen ezért azután a novella is egészen különleges helyet foglal el Kemény költészetében.

2. A Hoffmann-kapcsolat tisztázása csak egyik része volt dolgozatomnak. A másik, az előbbivel legalább is egyenrangú törekvésem az volt, hogy Balzac egyik regényének hatását is kimutassam Kemény novellájára. Hogy érvényesült-e ez a hatás vagy nem, azon lehet vitatkozni, mégis e megállapításomról, úgy vélem, az ismertetőnek annál inkább meg kellett volna emlékeznie, mert az efajta lapszemléknek egyik legfontosabb hivatása tájékoztatni az olvasót, mi újat talál egy-egy szakdolgozatban.

GALAMB SÁNDOR.

HIBAIGAZÍTÁS.

Az IK. múlt évfolyamának 447. lapján a jegyzetben *stapo* helyett *strepo* olvasandó.